

Till minnet av Åke Hultkrantz:

”Natten tillhör den heliga peyote”

Åke Hultkrantz, professor emeritus i religionshistoria vid Stockholms universitet avled i början av oktober i år, 86 år gammal.

Förutom en närmast osannolik produktion när det gäller vetenskapliga texter i både svenska och internationella forskningssammanhang var Åke Hultkrantz också en skicklig författare, föreläsare och berättare.

Redan på 1940-talet började Åke Hultkrantz åka över till USA för fältstudier bland indianer. Han delade deras många gånger ytterst hårda vardagsvillkor, men yttrade sig ändå sällan kritiskt om det storsamhälle som förtryckte indianerna och som tagit hela deras land. Mer än samhällspolitiken var det verkligen religionen som stod i centrum för Åke Hultkrantz.

Åke Hultkrantz var dessutom inte bara religionshistoriker utan även religions-etnolog. Förutom sitt kärntintresse, de amerikanska indianernas religioner, publicerade han även böcker och artiklar om folketro och shamanism hos samer och många andra folk och gav även ut en översiktbok på svenska om fornnordisk

religion. Han medverkade också några gånger här i Fjärde Världen.

Redan som barn kom jag själv i kontakt med Åke Hultkrantz texter i Indianklubbens Årsbok. Där berättade han om indianer han själv besökt i det moderna USA, men som fortfarande hade kvar stora delar av sin traditionella religion.

Åke Hultkrantz skrev under sin långa bana vetenskapligt och populärt om allt ifrån själssuppfattning och visionssökande hos nordamerikanska indianer till hällristningar eller religion i Västafrika. Han var både fältforskare och teoretiker, både vetenskapsman på högsta akademiska nivå och folkbildare.

Hans akademiska karriär ägde inte bara rum i Sverige utan till stor del i USA och på flera andra håll. Han föreläste till slut till och med för nordamerikanska indianer själva om deras egen religion. Vid några tillfällen lär det då ha hänt att vissa av dessa studenter bokstavligen föll i trance...

Religionsekologisk syn

Åke Hultkrantz tog som forskare relativt starkt avstånd både från sociologer som Émile Durkheim, antropologer som Claude Lévi-Strauss och väl i stort sett all modern strukturalism och marxism. Hultkrantz kallade istället sitt synsätt för religionsekologiskt. Det hela presenterades som en basöverbyggnadsmodell. Men istället för att se samhället och produktionsförhållandena i detta

som basen utgör istället naturen självt en sådan, tycktes Åke Hultkrantz mena. Givet en viss naturomgivning och ekologi samt ett försörjningssätt kopplat till dessa får vi vissa religionstyper som en del av samhällsöverbyggnaden, ansåg han.

Hultkrantz påpekade om att de shoshonindianer på prärien i USA som han fältarbetade hos inte hade elefanter i sin djurandevärld blev därmed inte så trivialt som det först kunde verka. Däremot visste de shoshoner som Hultkrantz träffade mycket väl att elefanter fanns, de hade sett dem hos förbipasserande cirkussällskap. På något sätt verkade indianerna för övrigt också ha kopplat Hultkrantz själv till elefanter och kallade honom ”vit man med stora betar”!

På ett intressant sätt verkar Åke Hultkrantz ändå, i beskrivningen av religionsformernas ursprung, ibland ha hamnat ganska nära densorts dialektik som brukar kopplas till historiematerialister. Detta gäller också kulturmaterialister i USA som Julian Steward och Leslie White, vilka väl i sin tur påverkat honom. Närdet gäller shamanismen, det fenomen som stod i centrum i Hultkrantz forskning ville han koppla det till jägarkulturerna – men inte bara till de kvarlevor som finns kvar än idag av dessa. Shamanen söker försvunna personer och föremål och iakttar villegårdens rörelser. Shamanen besöker i extas andevärldens härskare, himmelsguden i de höga himlarna och de dödas härskare i dödsriket. Ibland blir shamanen besatt av gudarna som talar genom honom eller henne. Ofta är shamanen psykopomp och för den dödes själ till sin hemort i den andra världen. Så kan shamanrollen både förr och nu beskrivas, konstaterade han.

Åke Hultkrantz tycktes mena att shamanism av detta slag är ett gammalt allmänskligt kulturarv, ett ursprungligt skikt bakom de stora världsreligionerna. Han nämnde i en text i det sammanhanget tiotusentals år gamla grottmålningar: ”Paleolitikerna söker inläsa schamanism i de franscantabriska grottbilderna. Men vi kan gå ännu längre tillbaka, till de kärntrupper av jägare som formades i tidernas morgon. Hur fantastiskt detta än kan låta är det den sannolikaste lösningen.”

I en del fall har shamanistiska mönster spritts mellan kulturer. Samtidigt ville Åke Hultkrantz inte heller se shamanismen som framväxten av allmän evolution, som

en tanke som vuxit fram ur människans allmänna situation. Vad återstår då egentligen som förklaring? Här blev Hultkrantz kanske en aning dunkel.

Egna möten med det oförklarliga

Under slutet av 1980-talet deltog jag vid flera föreläsningar och föredrag av Åke Hultkrantz, i samband med min egen utbildning till kulturvetare. Han befann sig redan då nästan förbi kulmen av sin vetenskapligakarriär och chansigt kunde uttrycka sig mer fritt och obundet om vissa saker.

Han rekommenderade sin gode vän Jan Fridégårds bok "Torntuppen", som ett bra exempel på svensk folketro om vad som händer efter döden, minns jag.

Det visade sig att Hultkrantz varit med om vissa omskakande händelser som han som professor inte sagt något om. Det gällde bland annat en del oförklarliga fenomen i samband med forskningen om nordamerikanska prärieindianer.

Ett exempel: Hultkrantz kom att samarbetasärskilt nära med en av shoshon-indianernas medicinmän i Wyoming; John Trehero. Vid ett tillfälle gjorde Trehero ett försök att bota Åke Hultkrantz från en reumatism i axeln som länge plågat honom. Vid den handpåläggning som ägde rum blev den dåför tiden ganska skeptiske Åke Hultkrantz mycket förbluffad när han kände hur en kraft faktiskt gick in i kroppen, och samtidigt starkt drog ut. Han var sedan besvärsfri i flera år efteråt.

Lustigt nog verkade deltagarna vid en svensk läkarkongress som Åke Hultkrantz senare höll föredrag inför inte alls vara främmande för att botande av detta slag kan äga rum, och detta utan att patienten nödvändigtvis tror på botarens förmåga eller delar upplevelsevärld med denne.

De nordamerikanska indianernas religiositet, med starka uttryck och gråt under bönen, hade uppenbarligen gjort ett mycket djupt intryck på Åke Hultkrantz. Inslagen av självtortyr fann han obehagliga. Han drog sig dock inte för att själv inta växtdrogen peyote, ett slags kaktus, under några medicinriter hos prärieindianer. Peyotismen, den väckelse-rörelse som fått bred anslutning bland många indianer i Nordamerika, skildrade Åke Hultkrantz senare i en vetenskaplig

skrift: "The Attraction of Peyote".

Åke Hultkrantz beskrev också en del egna färg-, syn- och hörselhallucinationer han fick i samband med dessa ritualer. Eller var det hallucinationer? Vid dessa senare föreläsningar, föredrag och intervjusamtal verkade Åke Hultkrantz snarare vilja ge indianerna rätt. Det vill säga, han verkade vid det laget mer luta åt att den andevärld indianerna talade om mer måste ses som reellt existerande än som vidskepligheter. På något sätt tycktes den enligt indianerna han mött också kunna ha inbrytning i vår vanliga verklighet då och då.

Med Åke Hultkrantz har vi förlorat ytterligare en av det slags stora, breda humanister som dagens universitet tycks ha så svårt att få fram. När han nu, som det hette i indianböckerna förr, "gått till de sälla jaktmarkerna", finns det all anledning att titta närmare på hans väldiga gärning. Kanske bör man då även komma ihåg att det längst inne i Åke Hultkrantz uppenbarligen inte bara fanns en korrekt professor utan tack och lov också en nordamerikansk prärieindian.

Henrik Persson

Litteratur och lästips:

Louise Bäckman, Ulf Drobin, Per-Arne Berglie: "Studier i religionshistoria tillägnade Åke Hultkrantz professor emeritus den 1 juli 1986".

Jan Fridégård: "Torntuppen".

Åke Hultkrantz:

"Conceptions of the Soul Among North American Indians. A Study in Religious Ethnology".

"De amerikanska indianernas religioner".

"Natten tillhör den heliga peyote".

Indianklubbens Årsbok No 7.

"En medicinrit hos arapahoinianerna".

Indianklubbens Årsbok No 9.

"Spirit lodge, a North American Shamanistic Seance": Carl Martin Edsman (red.):

"Studies in shamanism".

"Metodvägar i den jämförande religionsforskningen".

"Shamaner i öst och väst. Om shamanismens fenomenologiska enhetlighet." Thomas P Larsson (red.):

"Shamaner. Essäer om religiösa mästare".

"Shamanic Healing and Ritual Drama.

Health and Medicine in North American Religious Traditions".

Henrik Persson, Ola Persson, Gunilla Rech:

"Medicinmännen har krafter vi inte kan förklara": "Vi har överlevt! Ursprungsfolken talar".

Åke Hultkrantz under en intervju för tidningen Fjärde Världenn, i sitt hem på Lidingö 1986. Foto: Ola Persson